

Székely Tamás: Anselmus imádságai, lelkigyakorlatai és levelezése – egy lelkipásztori és teológiai program tanulságai a 11. századból

- Tézisfüzet -

Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola

Rendszeres Teológiai és Filozófiai Alprogram

Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Balla Péter

Alprogramvezető: Prof. Dr. Bogárdi Szabó István

Témavezetők:

Dr. habil Kendeffy Gábor egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem)

Dr. habil Bakos Gergely OSB egyetemi docens (Sapientia Szerzetesi Főiskola)

Bevezetés

Magyar fordítás hiányában Canterburyi Anselmus 11. századi szerzetes, teológus, angliai prímás érsek imádságait először angolul olvastam Benedicta Ward fordításában. Ward egy Richard Southern nevű angol történész doktori hallgatója volt, aki minden idők egyik legnagyobb Anselmus kutatója volt. Egy másik Southern-tanítványtól, Brian Patric McGuire-től tudjuk, hogy Southern ezeket az imádságokat olvasva kezdett elmélkedni saját életéről és hitéről, s a szövegek hatására kezdett komolyan foglalkozni Jézus követésének gondolatával. Ez a történet rámutat arra, hogy Anselmus szövegei nagy hatást gyakorolnak az olvasókra és ez nem csupán Anselmus saját korában volt így, hanem – mint Southern példája is mutatja – Anselmus halála után jó 850 évvel is.

Ez az a kedves kis inspiráló történet, amely mintegy dióhéjban tartalmazza a teljes jelenséget, amit dolgozatomban vizsgálni szeretnék. Megkísérelve felvázolni Anselmus lelkipásztori példáját, első renden szövegeihez és a kapcsolódó szakirodalomhoz közeledve arra a felismerésre jutottam, hogy Anselmus kétféle lelkipásztori megközelítést alkalmazott életében.

Az egyszerűbb megközelítés a közvetlen lelkivezetői kapcsolat kialakítása volt. Erre azokkal szemben volt lehetősége, akik vállalták a szerzetesi életvitelt és egyúttal össze is költöztek Anselmusszal és figyelni tudták életpéldáját, beszélgettek vele, meghallgatták tanácsait, s legfőképp teljes engedelmességre törekedtek Anselmusszal az apáttal szemben.

Ezzel szemben a közvetett lelkivezetői kapcsolat a magánáhitat (*private devotion*) gyakorlatában valósulhatott meg, írásainak elolvasása révén. A vele nem együtt élő laikus nemeseket, papokat, egyházi személyeket és rendtársakat is igyekezett levelek, imádságok és lelkigyakorlatok írásával segíteni. Ezek a szövegek az egész középkorban, sőt még a kora újkor hajnalán is nagy népszerűségnek örvendtek, hatásuk tehát túlmutat saját korukon, így Anselmus lelkivezetésének, mondhatjuk, halála sem vetett véget.

Anselmus lelkipásztori és teológiai programjának elsődleges forrásait három kategóriába lehet sorolni. 1. Az első kategóriát Anselmus saját írásai képviselik: a traktátusok, (kiemelten is a *Cur Deus Homo*, *Monologion*, *Proslogion*), a levelezése, és az imádságait és rövid lelkigyakorlatokat tartalmazó saját kezűleg összeállított gyűjteménye (*Orationes sive Meditationes*). 2. A második kategóriába az Anselmus tevékenységéről szóló életírás tartozik, amelyet kortársa, titkára, életrajzírója készített (Eadmer: *Vita Anselmi*). 3. A harmadik kategóriába azok a szövegek tartoznak, amelyek Anselmus teológiájára és lelkipásztori koncepciójára döntő hatással voltak (Cassianus írásai, a *Collationes* és a *De Institutiones Cenobiorum*); Ágoston művei (első renden a *Vallomások*, a *Soliloquia* és a *De Trinitate*, *De Civitate Dei*); Nursiai Benedek *Regulája*; továbbá I. Gergely

írásai (kiemelten is a *Lekipásztor kézikönyve* és a *Moralia*), a kortársak közül pedig Jean de Fécamp *Confessio theologica* című műve és Lanfrancus írásai (módszertani vitaalapként különösen a Pál leveleihez írott kommentárja).

1. A dolgozat témája

Canterbury-i Anselmus egyénisége újra meg újra megihlette a kutatókat, akik megkísérelték megalkotni Anselmus portréját. A klasszikus interpretációk, melyek szerint Anselmus korának meghatározó filozófusa és teológusa volt, illetve gyors karriert befutó politikus, egyházi diplomata; vagy még inkább szemlélődő szent – ezen klasszikus ábrázolások mellett szeretném megkísérelni Anselmus lelkivezetőként való ábrázolását kidolgozni. Anselmus lelkivezetőként történő ábrázolásán keresztül pedig szeretném bemutatni Anselmus lelkivezetői példaképeit (Lanfrancust, Jean de Fécamp-t, I. Gergelyt, Nursiai Benedeket és Ágostont) valamint hatásukat, amely megjelenik Anselmus munkásságában. Hatásuk egyértelműen kimutatható Anselmus (1.) írói tevékenységében; (2) teológiájában; (3) lelkiségi programjában.

Példaképeinek megismerése, műveik tanulmányozása inspirálta Anselmust az *OSM* tételeinek megalkotására éppúgy, mint teoretikus írásainak megfogalmazására. Anselmus teológiájában a fenti szerzők visszhangja rengeteg ponton érzékelhető. Anselmus lelkiségi programjában pedig, mely példakövetése, teológiája, írásai ismeretében felvázolható és korszellemének tanulmányozása eredményeként talán még inkább megérthető, azért válik nagyon fontossá számunkra, mert ez a lelkiségi program lesz Anselmus lekipásztori tevékenységének a kiindulópontja.

2. A dolgozat módszere

A felvetődő problémákra adott válaszokat az *Opera Omnia* egyes szövegcsoportjainak integrált tárgyalásán keresztül szeretném megtalálni. Az integrált irodalmi bemutatás során nyert gondolatok értelmezését egy kor-, és kultúrtörténeti analízis legfontosabb tanulságait háttérként bemutató gondolatsorral szeretném összekapcsolni. Végül, az általam vizsgált problémákat tárgyaló másodlagos irodalom megállapításait összevetem az általam felvázolt összképpel, ezzel ellenőrizve fenntarthatóságukat.

3. A dolgozat fejezeteinek célkitűzései

3.1. Anselmus krisztológiája

Anselmus megváltásának felvázolásával az az alapvető célom, hogy bemutassam Anselmusnak az üdvösségről alkotott elképzelését. Szerzőnk az ember megváltásáról szóló teológiai elmélkedés egész életében foglalkoztatta. A *Cur Deus Homo* című műve mellett Anselmus imái és levelei is fontos forrásokként szolgálnak ahhoz, hogy megfogalmazzunk néhány nagyon meghatározó felismerést. 1. Anselmus krisztológiájában a *helyettes elégtétel* tana és az *érdemteológia* koncepciója jól megfér egymás mellett. 2. Ez annak köszönhető, hogy Anselmus a megváltást Krisztus keresztáldozatában látja lehetőségként megvalósulni, ahhoz azonban, hogy ebből a lehetőségből valósággá lett megváltás is legyen, elengedhetetlennek tartja, hogy a hívők a Krisztusnak való teljes engedelmességnek szenteljék életüket. 3. Tapasztalata szerint az emberek életvitele kisebb nagyobb mértékben akadályozni tudja ennek az engedelmességnek a megvalósulását. Minél inkább elvonnak a Krisztusra való koncentrált odafigyelésről a feladatok, a sikerek és a vagyon, annál rosszabbak az ember esélyei az üdvösségre. Ezért kell fogadalommal elköteleznie magát az élethosszig tartó engedelmességre. Mivel vannak, akik közelebb vannak Krisztushoz engedelmességük mértéke szerint és vannak, akik távolabb, úgy tűnik, hogy Anselmus ez alapján egy *üdvhierarchia modellt* szem előtt tartva szemlélte az embereket. Ebben a fejezetben ezt az elképzelést szeretném ismertetni.

3.2. Anselmus barátságteóriája

A barátságról szóló megfontolásokat az ókeresztyén kor szerzői a pogány filozófia örökségét és a Szentírás tanítását integrálva fogalmazták meg. Ennek a fejezetnek a célja kettős. 1. Szeretném bemutatni azt a filozófiai és teológiai örökséget röviden, amely közelebb hozhat bennünket Anselmus lelkipásztori célkitűzésének megértéséhez. Ez a vizsgálat hermeneutikai kulcsot szolgáltat Anselmus szövegeinek, első renden a levelek stilisztikai megoldásainak megfejtéséhez. 2. Szeretnék rámutatni arra, hogy Anselmus nagyszámú levelének vizsgálata során kitűnik, hogy a szerző stilisztikai megoldásai ismétlődő mintázatot mutatnak. A levelekben ugyanis Anselmus a tematikát és a címzetthez szóló üzenet célrendszerét szem előtt tartva alkalmazott következetesen stilisztikai megoldásokat. A célrendszert és a stilisztikai megoldásokat együttesen szemlélve pedig a levelek csoportokba rendezhetőek. E csoportok elemeit vizsgálva pedig kitűnik, hogy a stilisztikai megoldások és a célrendszer következetesen szoros korrelációt mutatnak. A szövegeket megfigyelve ugyanis feltűnik, hogy a hangvétel intimitása egybeesik az üdvhierarchia modell szintjein megfigyelhető embercsoportok életvitelével. Azaz fel tudunk vázolni egy barátság-hierarchiát és a két hierarchia fedi egymást. Ha pedig fedi egymást, akkor az emberek helyzetének azonosítása és a velük szemben következetesen alkalmazott lelkipásztori hangnem tudatos lelkipásztori törekvés megvalósítására utal. E fejezet célja utóbbi következtetés megalapozása.

3.3. Anselmus eszkatológiája

A fejezet megírásával két cél teljesítésére igyekszem vállalkozni. Egyrészt fontos tisztázni Anselmus mennyhez, pokolhoz, valamint Krisztus testéhez – így az úrvacsorai szentséghez, az egyházhoz és az Üdvözítővel való eszkatologikus találkozáshoz – való viszonyát, másrészt pedig azokat a motivációit, amelyek meghatározzák lelkipásztori és missziói programját. Azt is igyekszem – főként levélrészletek felhasználásával – igazolni, hogy Anselmus írásaiban nem mindig egyszerű eldönteni, hogy eszkatológiája az aktuális vagy az eljövendő léthez kötődik.

Azt azonban előre le kell szögezmem, hogy a kérdéssel különösképpen foglalkozó önálló traktátus híján a sorok között olvasva kell megpróbálnunk szempontokat találni Anselmus eszkatológiai látásának rekonstruálásához. Így egy átfogó túlvilágkép, végítéletről szóló tanítás és angelológia felvázolása önálló doktori értekezés anyaga lehetne, ezért erre ezen a helyen nem is szeretnék vállalkozni. Mindezek fényében abban reménykedem, hogy Anselmus lelkipásztori és egyházvezetői motivációi érthetőbbé válnak, s akár további vizsgálati szempontokat nyerünk az eddig már számos kutatás tárgyául szolgáló traktátusok értelmezéséhez is.

3.4. Anselmus példaképei

Az Anselmus példaképeiről szóló fejezet bemutatásának a célja az, hogy Anselmus gondolkodásának újszerűségét próbáljuk reálisan szemlélni, másrészt az aszkézisről vallott nézeteit helyes kontextusban tudjuk értékelni. Anselmus lelkiismereti szövegei komoly hatással voltak korának kolostori és kolostoron kívüli lelki életének fejlődésére Európában. Szövegeit nagy számban másolták, terjesztették, sőt idővel hamisították is. Az érzelmes kolostori spiritualitás elterjesztésében Anselmus érdeme kiemelkedő. De két dologra rá kell mutatnunk ezzel kapcsolatban. 1. Nem az ő találmánya. Az érzelmes lelkiesség teológiai és formai elemei és azok lelkipásztori felhasználása az előtte élő és alkotó auctorok kreatív felhasználása révén állt össze abban a normandiai régióban, ahol Anselmus maga is szerzetes volt. Ebben pedig nagy szerepe volt mesterének Paviai Lanfrancusnak és egy másik kortársának, Jean de Fécampnak, aki az érzelmes lelkiesség alapműveként megírta *Confessio theologica* című művét és ezzel meghatározott egy olyan kolostori lelkiismereti programot, amelynek elemeit Anselmus maga is magáéneke érezhette, már csak azért is, mert a Jean de Fécamp-ra ható műveket a jól felszerelt beci kolostori könyvtárban maga is olvashatta. 2. E művek eredményes elterjesztésében komoly szerepe volt annak is, hogy Normandia hercegei 1066 után elfoglalhatták az angliai trónt is, ahol erőteljes kultúrpolitikát és hatalmukat biztosító egyházpolitikát folytatva igyekeztek a felső papság tagjait normandiai papok

kiválasztásával céljaik szolgálatába állítani. Ebből lelki síkon az a fontos hatás származott, hogy Lanfrancus Canterbury érsekeként belefogott egy szervezeti jellegű kolostori reformba, amely reform kibontakozását az érsek halála után következő érsekként Anselmus is igyekezett folytatni, egyúttal a kolostori lelkiségről alkotott elképzeléseit is elterjeszteni. Ennek a reformkísérletnek igencsak kedvezett az alapvetően kolostorok hálózatára épülő angol katolikus egyház. Volt tehát egy előnyös történelmi körülmény is, amely Anselmus felfogásának elterjedését nagyban támogatta.

3.5. A lelkipásztori portré

Anselmus megváltástanát, barátságteóriáját, példakövetését és *eszkatológiáját* együtt látva céltom felvázolni a mindezekből együttesen bemutatható lelkipásztori portrét. Be kell vallanom, hogy Anselmus koherens gondolatrendszere csodálatot vált ki belőlem érdeklődő kutatóként és szolgálatom értékelésére késztet lelkipásztorként. Dolgozatom célja első rendben Anselmus lelkipásztori portréjának bemutatása, leírása. Nagy a kísértés, hogy értékeljem is és korunk gyakorlatával is összevesszem, de ez talán már szétfeszítené a dolgozat kereteit, ezért e késztetésemnek később, talán külön cikkek megírásával igyekszem majd eleget tenni.

4. A dolgozat tézisei

Fő tézis: Canterbury-i Anselmus lelkipásztori és teológiai programjának pontosabb megismeréséhez műveinek átfogó egybevetésére és kulturális háttérének megismerésére egyaránt szükség van.

T1. Anselmus lelkivezetői programjának teológiai alapja Anselmus megváltástanára, amely a helyettes elégtétel és az erényteológia integrált tanítását tartalmazza.

T2. Anselmus lelkivezetésének alanyait barátság teóriája határozta meg.

T3 Anselmus lelkipásztori motivációját eszkatológiája határozza meg.

T4. Anselmus lelkivezetőként aszketikus példaképeket követett.

T5. Anselmus lelkipásztori attitűdjét a megváltástani fejezetben bemutatott üdvhierarchia modell és a barátság teóriáról szóló barátság hierarchia modell határozta meg. Missziói programjára egyúttal komoly hatást gyakorolt eszkatológiai nézete is.

Összefoglaló

Dolgozatom fő célja Canterburyi Anselmus lelkipásztori tevékenységének vizsgálata és lelkipásztori programjának felvázolása. Úgy vélem, hogy teoretikus és lelkiségi írásainak együttes olvasata kettős haszonnal jár. Egyrészt teológiai nézeteit is alaposabban meg lehet ismerni egy efféle szélesebb kontextusra alapozott vizsgálattal, másrészt a tudósként és politikusként is

jellemzett személynek bemutatathatóvá válik lelkipásztorként is. E lelkipásztori portré felvázolását két körülmény teszi lehetővé. Az egyik körülmény Anselmus szövegeinek kulturális háttérében található meg: tudjuk ugyanis, hogy Anselmus és nemcsak kortársai, hanem az előtte járó lelkipásztorok és apátok is előszeretettel írtak imádságokat és készítettek zsoltárkivonatokat a kolostorok közelében élő gazdagabb polgároknak és nemeseknek, akik viszonzásul támogatták ezeket a kolostorokat. Tudjuk tehát, hogy Anselmus maga is vállalkozott egy efféle közvetett lelkivezetésre. Közvetett, mivel a lelkivezető és a segítségét kérő személy távol voltak egymástól. Ezzel szemben közvetlen lelkivezetésnek dolgozatomban azt a lelkipásztori kapcsolatot nevezem, amely az apátok és a velük élő szerzetesek között alakulnak ki. Anselmus mindkét lelkivezetési formát gyakorolta Bec apátjaként éppúgy, mint Canterbury érsekeként, mivel az Angol Egyház szerzetesi egyházszervezetre épült, így Canterbury érseke egyúttal a Canterburyben élő szerzetes közösség apátja is volt. Ugyanakkor van egy másik körülmény is, amely a források megismerése révén adódik. Anselmus már maga belefogott levélgyűjteménye összeállításába, ezt a munkát pedig halála után tanítványai és püspöki titkára Eadmer fejezték be. 475 levél maradt fenn, amelyek címzetti körük és stilisztikai megoldásaik szerint csoportokba rendezhetők. A stilisztikai megoldások közül ha a választott hangnem intimitását figyeljük, azt vehetjük észre, hogy következetesen egy-egy intimitási szint fedésbe hozható a címzett életformájával. A legintimebb hangvétellel szerzetestársainak ír, valamivel hűvösebb hangvétellel a klérus tagjainak, keresztyén embereknek, hitet kereső laikusoknak. Leveleiből az is kimutatható, hogy az üdvösséget a Krisztussal való mély kapcsolat stabilitásához köti, ez a stabilitás pedig nagyban azon múlik, hogy mennyire tud valaki koncentrált hívő életet élni. Nyilvánvaló, hogy legkoncentráltabb hívő életet a szerzetesek tudnak élni. Ebből pedig az következik, hogy ők lehetnek a legesélyesebbek az üdvösségre is. Ez az esély pedig a fenti sort követve csökken. Mintha az embereket koncentrikus körök vonalaira rendezhetnénk, melyek közös középpontja maga Jézus, s minél közelebb van az ember a középponthez, annál jobb eséllyel számíthat az üdvösségre. A missziói egyértelmű célja a külső körökön levők meghívása a belső körbe. Miért fontos ez? Azért, mert aki nem üdvözülni, arra örök szenvedés, kárhozat vár. Érsekként pedig lehetősége volt megismerni olyan embereket is, akik nem hisznek és ezek felé az emberek felé is felelősséget érez, amit *Cur Deus Homo* című művének racionális gondolatmenete jelez. Missziói felelősségének tudata pedig ezt a befelé figyelő embert teljességgel ki tudta nyitni azok felé, akikhez Isten elküldte. Ennek a nyitásnak számos fontos példáját dokumentálja az érseki levéltár több mint 300 eleme.

Tamás Székely: Anselm's Prayers, Meditations and Correspondence – The Lessons of a Pastoral and Theological Program from the 11th Century

Main thesis: In order to get a more precise understanding of the pastoral and theological program of Anselm of Canterbury, a comprehensive comparison of his works and an understanding of his cultural background are necessary.

T1. The theological basis of Anselm's pastoral program is his soteriology, which integrates the teachings of the satisfaction theory of atonement and the necessity of merits.

T2. The subjects of Anselm's pastoral care were determined by his theory of friendship.

T3. Anselm's pastoral motivation is determined by his eschatology.

T4. As a spiritual leader, Anselm followed ascetic role models.

T5. Anselm's pastoral attitude was determined by the salvation hierarchy model presented in the chapter on soteriology and the friendship hierarchy model of the theory of friendship. At the same time, his eschatological view also had a serious impact on his missionary program.

Summary

The main goal of my dissertation is to examine the pastoral activity of Anselm of Canterbury and outline his pastoral program. I believe that reading his theoretical and spiritual writings together has a double benefit. On the one hand, his theological views may be understood more thoroughly through an investigation based on this kind of a broader context, and on the other hand, the person characterized as a scientist and a politician may also be presented as a pastor. The sketching of this pastoral portrait is made possible by two circumstances. One of the circumstances can be found in the cultural background of Anselm's texts: we know that Anselm and not only his contemporaries, but also the pastors and abbots before him, liked to write prayers and excerpts from the Book of Psalms for the richer citizens and nobles living near the monasteries, who in return supported these monasteries. So, we know that Anselm himself practised this kind of indirect pastoral care. Indirect, since the pastor and the person seeking his help were far away from each other. On the other hand, in my dissertation, I refer to the pastoral relationship that develops between the abbots and the monks who live with them as direct pastoral care. Anselm practised both forms of spiritual leadership as the abbot of Bec, as well as the archbishop of Canterbury, since the Roman Catholic Church in medieval England was based on a monastic church organization, so the archbishop of Canterbury was also the abbot of the monastic community living in Canterbury. At the same time, there is another circumstance that arises through studying the textual sources. Anselm himself began

to compile his collection of letters, and this work was completed after his death by his students and his episcopal secretary, Eadmer. 475 letters survived, which may be grouped according to their addressees and stylistic characteristics. In terms of stylistic characteristics, if we pay attention to the intimacy of the chosen tone, we can notice that the levels of intimacy consistently correlate with the way of life of the addressee. He writes in the most intimate tone to his fellow monks, and in a slightly cooler tone to members of the clergy, Christians, and laypeople seeking the faith, in that order. It can also be demonstrated from his letters, that he links salvation to the stability of a deep relationship with Christ, and this stability largely depends on how well one can live a concentrated life of faith. It is clear that monks can live the most concentrated life of faith. Consequently, monks are the most likely to receive salvation, and the chances decrease as we go down the list above. It is as if we could arrange people on the lines of concentric circles, the common centre of which is Jesus himself, and the closer a person is to the centre, the higher the chance of salvation. The clear goal of mission is to invite those in the outer circles into the inner circle. Why is this important? Because whoever is not saved, faces eternal suffering and damnation. And as an archbishop, Anselm had the opportunity to get to know people who did not have faith, and he felt a sense of responsibility towards these people as well, which is indicated by the rational thought process of his work *Cur Deus Homo*. The awareness of his missionary responsibility allowed this introspective man to fully open up to those to whom God sent him to. A number of important examples of this opening up are documented by more than 300 items in the archbishop's archives.

Publikációs jegyzék

1. Székely Tamás: David. S Hogg: Anselm of Canterbury – The Beauty of Theology (Burlington, USA: Ashgate [Routledge], 2004, 204. o.; Great Theologians Series), Valástudományi Szemle, 14. évfolyam 2018/1. szám , 136-139. - recenzió.
2. Székely Tamás: Canterburyi Anselmus imádságainak és lelkigyakorlatainak rituális karaktere, in: Bihari Erika, Molnár Dániel, Szikszai-Németh Ketrin szerk.: *Tavaszi Szél- Spring Wind 2019. Tanulmánykötet*, I. kötet, Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2020., 577-584.
3. Székely Tamás: Üdvhierarchia Canterburyi Anselmus megváltástanában, in: Csanádi Viktor et. al. (szerk.): *Studia Iuris, Historiae et Theologiae, A KRE I. Multidiszciplináris Doktori Konferenciájának Tanulmánykötete*. A KRE-Dit folyóirat különszáma, Budapest, KRE DOK, 2021, 140-153.
4. Székely Tamás: Az önalacsonyítás motívuma Canterburyi Anselmus imádságaiban és meditációiban, Valástudományi Szemle, 17. évfolyam 2021/1. szám , 79-96. - recenzió.